

OSMO JUSSILA

Taitavasti tasavallan tiellä

Professori Osmo Jussila arvioi dosentti Henrik Meinanderin kirjoittaman Suomen itsenäisyyden aikaa käsittelevän teoksen Tasavallan tiellä.¹

■ Olen tähän saakka ollut vakaasti sitä mieltä, että hyvän historian yleisesityksen kykenee kirjoittamaan vain vanha ja kokenut tutkija, joku emeritus professori, vaikkapa sellainen kuin akateemikko Eino Juttikala. Vain hänen kaltaisellaan on ollut riittävästi aikaa lukea ja kokea tarpeeksi. Mutta luettuani nyt nuoren (s. 1960) dosentin *Henrik Meinanderin* kirjoittaman yleisesityksen itsenäisen Suomen historiasta, on minun pakko muuttaa em. käsitystäni. Kyllä nuorikin näköjään osaa, jos vain on tarpeeksi taitava ja sen lisäksi ahkera ja nopea lukemaan.

Historian yleisesityksen kirjoittaminen on vaikea laji. Se on yhtä paljon taidetta kuin tiedettä. Mielestäni se myös muistuttaa aika paljon kuvanveistoa. Ei riitä, että on lukeutunut kaiken olennaisen perustutkimuksen ja osaa ottaa siitä olennaisen. Sen lisäksi pitää kyetä näkemään suuresta detaljien joukosta niin olennaiset muutokset ja käännekohtat, kuin myös jatkuvuudet ja pysyvät rakenteet.

Aivan erityisenä ja ylimääräisenä vaikeutena Meinanderilla on ollut se, että Suomen historian perustutkimus vähenee ja ohenee erittäin jyrkästi jo toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta. Esim. sellaisesta suurtaapahtumasta kuin vuoden 1956 yleislakko ei ole olemassa mitään kunnollista perustutkimusta. Voipa sanoa, että ilman Juhani Suomen massiivista Kekkos-biografiaa Meinander olisikin ollut todella pulassa. Luonnollista ja ymmärrettävää sensijaan on, että

Kekkosen jälkeisestä ajasta ei ole ollut käytettävissä juuri muuta kuin ns. aikalaiskirjallisuutta, joka aina pitää sisällään aikansa ennakkoluulot ja harhat.

Yleisesityksen suuret linjat, veistoksen ääriiviivat, tulevat näkyviin jo otsikoinnissa. Pääotsikko, "Tasavallan tiellä", jatkaa Matti Klingenin kirjoittaman edellisen osan, "Keisarin Suomi" (Kejsartiden) viitoittamaa linjaa: pääkriteerinä otsikoinnissa (ja luokittelussa) on ollut valtiomuoto. Eikä se ole mitenkään huono valinta. Siihen kyllä voisi huomauttaa, että valtiojärjestyksen muutoshan oli sittenkin enemmän nimellinen kuin rakenteita jyrkästi muuttanut: suuriruhinas muuttui presidentiksi, senaatti valtioneuvostoksi, jne.

Kirjansa suuriksi teemoiksi Meinander mainitsee sodat, Kekkosen, suuren rakennemuutoksen ja EU-jäsenyyden. Ne on hyvin valittu. Vaikka Meinander pitää – ja mielestäni aivan oikein – Suomen itsenäisyyden ajassa poliittista historiaa keskeisimpänä ja tärkeimpänä, on hän sijoittanut yhteiskuntahistorialliset pääluvut niiden lomaan, ei perään, kuten on tavallista. Näitä päälukuja ovat sellaiset kuin "Maa toipuu", "Hyvinvointivaltio syntyy" ja "Hallittu rakennemuutos". Pidän tätäkin perusratkaisua hyvin onnistuneena.

Sodat, 1918 ja 1939–44, ovat luonnollisesti selviä ja kiistattomia käännekohtia ja virstanpylväitä maamme viime vuosisadan historiassa, niin kuin Meinander esipuheessaan toteaa. Mutta niiden välisen ja jälkeisen ajan linjauksista voi ainakin keskustella. Tällä en tarkoita, että Meinanderin linjaukset olisivat jotenkin huonoja tai peräti vääriä. Mutta 1920-luvulle (vuodesta 1918 vuoden 1932 Mäntsälän kapinaan) annettu nimi, "Vaikea alku", on jotenkin mitäänsanomaton tai sanoisinko sovinnainen. Ehdottaisin tilalle joko nimeä "Jälkiaktiivismin aika", joka tarkoittaa niin valkoista kuin punaista aktiivismia, tai sitten "Vuoden 1918 sodan varjossa". Sen jälkeinen aika olisikin sitten "sovinnon" tai "konsensuksen" aikaa. Nyt Meinander on hypännyt otsikollaan "Rajuilma näkyvissä" vuoden 1918 sodasta suoraan talvisotaan. Ehkä Martti Ahdin väitöskirja "jälkiaktiivismista" – joka nyt puut-

1. *Henrik Meinander*: Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaisliitosta 2000-luvulle. Schildts Kustannus Oy 1999 Espoo. 542 s.

tuu kirjallisuusluettelosta – olisi voinut auttaa Meinanderia em. kaltaisessa ajan hahmottelussa. Ahtihan on osoittanut, että vuodesta 1918 aina Mäntsälän kapinaan Suomi eli lähes jatkuvan oikeistokaappauksen uhan alaisena. Ja kommunismin tutkijat taas ovat osoittaneet, että nämä äärivasemman laidan kulkijat samanaikaisesti joko puuhalsivat tai ainakin haaveilivat uudesta vallankumouksesta (Saarela, Hakalehto, Upton).

Vähän samaan tapaan olisi voinut menetellä vuosien 1939–44 sotien jälkeisen ajan linjauksissa. Nyt sodan jälkitila on jaettu kolmeen jaksoon, ”Paasikiven linjan”, ”Maa toipuu” ja ”Valtataistelu”, jolla tarkoitetaan Kekkonen taistelua valtaan. Eikö kaikille näille kolmelle luvulle olisi voinut olla yksi ja yhteinen yleisotsake, ”Toisen maailmansodan jälkitila”, joka päättyi vuoden 1956 Porkkalan palautukseen sekä Paasikiven ja Kekkonen vallanvaihtoon. Sitä seurasi sitten Kekkonen aika, jonka Meinander on otsikoinut osuvasti ”Kekkonen yliote”. Kekkonen aikaan kuuluvat myös pääkappaleet, ”Hyvinvointivaltio toteutuu” ja ”Horjuva puolueettomuus”. Mutta eikö ”taistelu puolueettomuudesta” olisi voinut olla vain Kekkonen ajan alaotsake, ja sen lisäksi kuuluisa ilmaus ”ruoskparlamentarismi”. Sen jälkeinen ”Koiviston kausi” olisi voinut olla vaikkapa, ”Paluu normaaliparlamentarismiin”. Näin olisi myös toteutettu sitä em. kirjan pääideaa, että valtiomuoto ja sen muutokset ovat olleet viime vuosisadan historiaa hallinnut ilmiö. Päätösluku, ”Suomi ja uusi Eurooppa”, on sitten hyvin perusteltu ja myös perusteltavissa. Mielenkiintoinen on Meinanderin loppurefleksio siitä, merkitsikö Suomen liittyminen EU:iin sen itsenäisyyden päättymistä? Jos merkitsi, niin vuosien 1917–94 itsenäisyyden jakso olisi vain samantapainen parenteesi kuin ”Venäjän aika” 1809–1917. Tässä refleksiiossaan Meinander saa varmaankin tukea sellaisilta EU:n arkkivihollisilta kuin esim. Keijo Korhonen tai Ilkka Hakalehto.

Yhtenä parhaista yleispiirteistä Meinanderin esityksessä pidän Suomen historian tarkastelua tiiviissä yhteydessä kansainväliseen historiaan. Erityisen hyvä ja valaiseva esimerkki tästä on vuoden 1918 sodan

käsittely. Se nähdään elimellisenä osana Venäjän vallankumousta ja saksalais-venäläisiä suhteita. Osuva otsikko ja kappale ovat mm. »Suomi pelinappulana» tai kuvateksti sivulla 19: »Suomen sisällissota oli lähinnä ensimmäisen maailmansodan ketjureaktiota. Sen kulkuun vaikutti olennaisesti Saksan ja Venäjän sotarintaman siirtyminen itään päin kevättalvella 1918.» Ehkä tähän kansainväliseen kytkentään ovat olleet osaltaan auttamassa Tuomo Polvisen erinomaiset perustutkimukset. Kirjallisuusluettelosta jäin kuitenkin kaipaamaan Saksan dimension klassista perustutkimusta, nimittäin Yrjö Nurmion teosta ”Suomen itsenäistyminen ja Saksa”, samoin äskettäin ilmestynyttä Vesa Vareksen erinomaista tutkimusta monarkisteista. Hannu Rautkallion väitöskirjasta ei sitten olisi niinkään väliä. Aivan erityisen mieltynyt olin lukuun, »Saksan vasallivaltio», sillä mielestäni tämä historian vaihe on aikaisemmin, jos ei nyt kokonaan unohdettu, niin kuitenkin yleensä sivuutettu aivan liian vähällä, ei vain ns. virallisessa vapaussotahistorisoinnissa vaan muuallakin. On jätetty tekemättä tärkeä jouskysymys: mitä Suomen itsenäisyydestä olisikaan tullut, jos Saksa olisi voittanut sodan? Niin, ainakin jonkinlainen ”Saksan vasallivaltio”.

Sodasta EU-Suomeen

Meinander käsittelee sitten Suomea toisessa maailmansodassa yhtä kiitettävän kansainvälisesti. Suomi oli pelinappula suurten shakkilaudalla, ensin Molotovin–Ribbentropin paktin uhri, sitten ”kanssasotija” Barbarossa-suunnitelman toteuttamisessa. Ehkä Meinander olisi voinut enemmän pohtia ja problematisoida Suomen ”balttilaisuutta” tai ”pohjoismaisuutta”, vaikkapa lähtemällä siitä Paasikiven syytöksestä, että talvisota oli ”Erkon sota”. Nyt hän tyytyy vain toteamaan, että Erkon ja hänen takanaan olleen kansalaismielipiteen vaikutus, itsepäisyys, pitemmän päälle pelastivat Suomen Neuvostoliiton miehitykseltä. Yleinen käsitys – jopa jonkinlainen hokema – onkin ollut, että jos Suomi olisi syksyllä 1939 myöntynyt, niin sota olisi kyllä vältetty, mutta lopputuloksena olisi kuitenkin ollut Baltian

kohtalo. – Mutta mistä ja miten me voimme olla siitä niin varmoja? Suomi ei nimitäin ollut Baltian maa. Suomessa oli toimiva parlamentaarinen demokratia ja vahva maanpuolustustahto sekä myös jonkin verran kykyä. Suomen sovjetisoiminen ei olisi ollut yhtä helppoa kuin Baltian maiden. Tunnustan kyllä, ettei minulla ole väitteeleni juuri muuta perustetta kuin vertailu sodan jälkeisiin ns. ”vaaran vuosiin”. Nyt nimittäin tiedämme, että silloin ns. Tšekkoslovakian tien Suomessa ehkäisivät ennen muuta presidentti Paasikiven lujuus ja Suomen armeijan valmiustila. Uskoisin, että presidentti Risto Ryti olisi ollut yhtä luja kuin Paasikivi ja myös Suomen armeijan ja suojeluskuntien olemassaolo samankaltainen estävä tekijä.

Heikki Ylikankaan herättämä keskustelu talvisodan rauhanteosta, ns. Saksan kortista, ei ole ehtinyt mukaan Meinanderin esitykseen. Ehkä siitä silti olisi voinut kirjoittaa lauseen tai parikin.

Välirauhasta ja jatkosodan synnystä Meinanderilla on ollut – onnekseen – käytävissä Mauno Jokipiin massiivinen teos, joka summeeraa niin Arvi Korhosen, H. P. Krosbyn kuin L. Lundininkin esitykset.

Esitys sodanjälkeisistä ”vaaran vuosista” on hyvin tutkimuksen ajan tasalla, kiitos ennen muita Kimmo Rentolan ja Jukka Nevakiven tutkimusten. Polvisen Paasikivi-elämäkerta näiltä vuosilta ei ole valitettavasti ehtinyt mukaan, ja jostain syystä saksalaisen H. Beyer-Thoman perusteellista esitystä sosiaalidemokraattien ja kommunistien suhteista ei ole noteerattu ainakaan kirjallisuusluettelossa.

Kekkosen ajasta Meinander on kiitettävästi noteerannut presidentin ”Moskovan kortin” käytön ja kuuluisat suorat KGB-suhteet. Mutta jäin silti kaipaamaan enemmän vuoden 1958 ”yöpakkasten” ratkaisevan merkityksen korostamista ja nimenomaan eroa tässä suhteessa presidentti Paasikiveen ja hänen suhtautumiseensa Fagerholmin silloiseen hallitukseen. Niin kuin jo Max Jakobson on korostanut, vuoden 1958 käännteentekevä merkitys oli siinä, että Moskova sai vallan puuttua Suomen hallitusten muodostamiseen, mikä oli ns. ”suomettu-

misilmiön” yksi keskeisistä piirteistä. Myös Timo Vihavainen kirjassaan suomettumisen historiasta on korostanut – ja tämän Meinander on hyvin ottanut huomioon – että juuri presidentti Kekkonen oli tämän ilmiön synnyssä ja kehityksessä keskeinen vaikuttaja. ”Suomettumista” kyllä käsitellään Meinanderin kirjassa, kuten jo edellä on käynyt ilmi – siitä on jopa *Matti Klingen* kirjoittama erillinen tietoisku – mutta siltikin käsittely on mielestäni jotenkin turhan puolusteleva ja ilmiötä ”ymmärtävä”. Suorempi ja terävämpi ote olisi ehkä ollut paikallaan. Viittaaan tässä yhteydessä vain äsken lehdissä esiintyneisiin meitä nuorempien tutkijoiden kriittisiin vaatimuksiin mainitun ilmiön paljon tarkemmasta ja kriittisemmästä tutkimisesta. Meinanderin puolustukseksi onkin kuitenkin todettava, että tällaista tutkimusta, esim. ”taistolaisuudesta”, ei ole vielä tehty. Mutta vaikka Hannu Rautkallion analyysikykyä ei tutkijayhteisössä kovin korkealle arvostetakaan, niin ehkä hänen tutkimuksensa ”Novosibirskin lavastus” olisi ollut syytä noteerata, se kun sisältää kuitenkin hyvin arvokkaita sitaatteja ja referaatteja neuvostoasiakirjoista. Niiden nojalla pidän hänen otsikossaan olevaa sanaa ”lavastus” täysin oikeutettuna. Tästäkin kriittistä huolimatta on kuitenkin syytä todeta, että Meinanderin kokonaisarvio Kekkosesta osuu kutakuinkin oikeaan. Hän oli, kuten olen itsekin määritellyt, ”isänmaallinen agentti”, joka toimissaan noudatti Machiavellin ohjetta: isänmaan puolustamiseksi oli tarpeen käyttää niin kunniallisia kuin joskus kunniantomiakin keinoja.

Koiviston ja Ahtisaaren ajan käsittelystä ei ole juuri huomautettavaa. Se tulleeikin muodostamaan hyvän perustan myös kaikille jatkotutkimuksille, vaikka onkin luettava enemmän ns. aikalaiskirjallisuuteen kuin perustutkimukseen. Samaa on sanottava Suomen liittymisestä ja liittämisestä EU:iin, samoin Suomen ”lännettymisestä”. Näiden lukujen vaara ehkä onkin juuri siinä, että ne on niin hyvin kirjoitettu; sellaisena ne nimittäin saattavat estää myöhempiä tutkijoita näkemästä niiden mahdollisia, aikaansa sidottuja vinoutumia. Ehkä takakanen mainosteksti tältä kohtaa on silti

hieman yliampuva: esitys on ”ensimmäinen tieteellinen ja laaja yleiskatsaus Suomen tiestä EU:n jäseneksi”. Toinen sellainen on nimittäin emeritusprofessori Jukka Nevakiven kirjoittama esitys kirjaan ”Suomen poliittinen historia”.

Perustekstiä täydentävät ”tietoiskuruudet” ovat hyvin valittuja ja kirjoitettuja. Niistä, kaikkiaan 28:sta, on kirjoittanut peräti 10 edellisen osan kirjoittaja Matti Klinge. Toiseksi ahkerin kirjoittaja on ollut suomalaisia natsseja tutkinut *Henrik Ekberg*.

Suppea kirjallisuusluettelo

Varsinainen kritiikkini kohdistuukin ainoastaan yleisesityksen kirjallisuusluetteloon. Se on nimittäin mielestäni turhan suppea ja antaa paikoin vaikutelman myös eräänlaisesta sattumanvaraisuudesta: kirja tai artikkeli on tullut luetteloon, kun se on jostain syystä sattunut kirjoittajan käsiin. Jos vertaa tätä Meinanderin kirjan luetteloa vaikkapa allekirjoittaneen yhdessä Seppo Hentilän ja Jukka Nevakiven kanssa kirjoittamaan ”Suomen poliittisen historian” luetteloon, niin ero jälkimmäisen hyväksi on huomattava. – Arveluni on, että Meinander on ottanut luettelonsa vain ne teokset, joita hän on laajemmin käyttänyt. Mutta yleisesityksen kirjallisuusluettelon tehtävä on palvelella lukijaa myös siinä tarkoituksessa, että jos hän haluaa lukea jostain erityiskysymyksestä enemmän, niin hän saa luettelosta tietää, mistä kirjoista niitä tietoja saa.

En epäile, etteikö Meinander tuntisi kaikkia jäljempänä kaipaamiani teoksia, mutta hänen valintakriteerinsä lienee ollut se, jota jo edellä arvelin. Puutelistani on niin pitkä, etten ryhdy sitä tässä käymään yksityiskohtaisesti läpi, otan vain keskeisimpiä esimerkkejä. Eniten jään kaipaamaan puolueiden, järjestöjen ja laitosten historioita, vaikkapa sellaista kuin Hannu Soikkasen sosialidemokraattisen puolueen historia. Monien muidenkin puolueiden tarinat puuttuvat. Näiden lisäksi on myös useita järjestöjen historioita. Ehkä eniten jään kaipaamaan Kaisa Kinnusen yksityiskohtaista ”Suomi-Neuvostoliitto-Seuran Historiaa 1944–1974”. Järjestöhän oli eräänlainen puolivirallinen ja -puolivaltiollinen järjestö. Se ylläpiti ja

vaali Lenin-kulttia, joka oli osa suomettumisilmiötä. Siitä olisi voinut poimia monia herkullisia yksityiskohtia Lenin-kultista Suomessa. Esim. vaikkapa muistolaatan paljastamisen Littoisten aseman seinässä; siellä kun suuri vallankumousjohtaja monilla Suomen matkoistaan poistui erään kerran junasta epäillessään tulleensa poliisin havaitsemaksi. Lenin-kultista Suomessa olisi voinut kirjoittaa vaikkapa yhden tietoiskun. Myös vanhat Eduskuntalaitoksen historia ja Valtioneuvoston historia, puhumattakaan tuoreesta keskushallinnon historiasta, olisivat voineet olla listalla. Elämäkertoja ja muistelmia on mukana niukasti; ainakin J. Paavolaisen moniosainen Tanner-biografia olisi voitu mainita. Johannes Virolaiselta on vain yksi muistelmakirja, vaikka niitä on useampia. Ne ovat arvokkaita sen vuoksi, että ne perustuvat hänen yksityiskohtaisiin muistiinpanoihinsa. Vuoden 1918 sodasta puuttuvat Paavolaisen terrorikirjat, vaikka niiden numeroihin on varmaankin nojaututtu. Samoin puuttuvat ns. punakaartiprojektin arvokkaat aikaansaannokset, niin myös A. Uptonin oivallinen kaksiosainen kirja ”Vallankumous Suomessa”. Ehkä kappaleeseen sodan nimestä olisi saanut lisää nyansseja Turo Mannisen aihetta käsittelevästä väitöskirjasta. Valkoiselta puolelta ei ole tehty projektitutkimusta kuten punaiselta, mutta Ohto Mannisen väitöskirja valkoisen armeijan synnystä olisi voitu mainita, ehkä myös jokin vanhemmista »vapaussotahistorioista», tai Hersalon suojeluskuntien historia. Kun Meinander suomenruotsalaisena on kiinnittänyt laajasti huomiota kielikysymykseen, olisi voinut odottaa, että kirjallisuusluettelossa olisi mainittu suomalaisuusliikkeen historia, ”Herää Suomi”.

Elämänkerroista Tannerin lisäksi voisi mainita vaikkapa E. Juvan Svinhufvud-elämäkerran tai Y. Blomstedtin perusteellisen Ståhlberg-biografian. Risto Alapuron AKS-väitöskirjan tai Toivo Nygårdin oikeistoradikalismia koskevat tutkimukset olisin mielelläni nähnyt Hyvämäen ja Immosen lisäksi, samoin Mikko Uolan kirjat. Martti Turtolan tutkimus Ruotsin ja Suomen sotien välisen ajan sotilaallisesta yhteistyöstä on mainittu, mutta ei Jari Leskisen vastaavia

tutkimuksia Suomen ja Viron yhteistyöstä. Niistä olisi saanut tekstiin ainakin jonkin lauseen.

On sitten vain valitettava, ettei Max Jakobsonin uusi kirja »Väkivallan vuodet I» ole ehtinyt mukaan. Siitä nimittäin olisi saanut oivallisen passuksen Neuvostoliiton diplomatian ja erityisesti sen ns. puoluelinjan hyvin vääristyneestä, suorastaan vainoharhaisesta Suomi-kuvasta ennen talvisotaa. Sotien välisestä ajasta jäin myös kaipaamaan Keijo Korhosen kaksiosaista perustutkimusta Suomen ja Neuvostoliiton suhteista.

Talvisodasta Ohto Mannisen viimeaikaiset kirjoitukset ovat edustavasti esillä, mutta niiden lisäksi olisi voitu mainita uusimmat suomalaisten ja venäläisten yhteistyönä syntyneet esitykset, esim. sellaiset kuin »Yksin suurvaltaa vastassa» (toim. Olli Vehviläinen ja Oleg A. Rzhesevski) tai »Puna-armeija Stalinin tentissä» (toim. O. Manni-

nen ja O.A. Rzhesevski). Samoja asioita on käsitellyt myös Timo Vihavainen »Stalin ja suomalaiset»-kirjassa.

Uusimmasta ajasta, nimenomaan siirtymisestä Kekkonen-ajasta Koiviston aikaan, jäin kaipaamaan A. Blåfieldin ja P. Vuoriston nimettömiin haastatteluihin perustuvaa oivallista kirjaa »Vallan vaihto».

Kuten jo mainitsin, Meinander todennäköisesti tuntee ainakin suurimman osan näistä kirjoista, ja on mahdollisesti ottanut niiden antia myös tekstiinsä. En siten osaa tässä ja nyt yksityiskohtaisesti osoittaa, mitä niiden annista on mahdollisesti jäänyt amentamatta. Voin vain todeta, että ehkä sinne ja tänne olisi saanut joitakin uusia nyansseja. Mutta kuten jo alussa totesin, teksti on tällaisenaankin erinomainen. Meinander on todella kulkenut taitavasti tasavallan tiellä.